

Mándityné Zsifkovics Ágnes

Horvátok Pécs városában a XVII. század végén

Croats in the city of Pécs at the end of the 17th century

The most detailed report on the various groupings of the inhabitants of the City of Pécs has been provided by the tax register compiled on imperial-royal regulations on the 28th December 1698. It consists of the data of 637 heads of households. The original written in Latin is in the Archive of Vienna. It was the vice archivist of the County Baranya (from the 1890s to 1904) Mihály Földvári (Feiler), writer and journalist, who prepared a Hungarian translation of it, that has been preserved in the Archive of County Baranya IV. 1003.d., titled 'Register of the inhabitants of the City of Pécs 1698'. The data of the 637 heads of households are the first instances to give account of the nationality of the persons registered and thus could serve as a starting point to the research of the history of the nationalities in Pécs.

Magyarország történelme folyamán soknemzetiségű országgént volt jelen Európa térképén, s bár ezt a jellegét Trianonnal elveszítette, nemzetiségek – mint azt az összeírások is bizonyítják – továbbra is élnek határai között. Nemzetiségi összetételének, az egyes nemzetiségekhez tartozók számának megállapítására a népszámlálások tettek kísérletet. Az első ilyen népszámlálást, amely a nemzetiségi összetételről is szolgáltat adatokat, 1850-1851-ben tartották, majd 1870-től tízévente ismétlődtek a szervezett keretek között zajló népszámlálások. Azonban csak 1880 óta szerepel a népszámlálások témakörei közt az anyanyelvre vonatkozó kérdés, amely a nemzetiségi hovatartozás egyik leglényegesebb ismérve. A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó konkrét kérdés még később, 1941-ben került fel a népszámlálási kérdőívre, viszont azóta, az 1970-es év kivételével, rendszeresen szerepel a megválaszolandó kérdések között.

A téma aktualitását bizonyítja, hogy 1997-ben a Kisebbségkutató Műhelybeszélgetés egyik előadása is felvette témakörei közé *Nemzetiségeink és a statisztika* címmel. Ezen az előadáson hangzott el többek közt az a mára már sokat emlegetett tény, mely szerint hazánk területén az elmúlt háromszáz év alatt többféle nemzetiség élt egyidejűleg „általában békében, néha egymással torzsalkodva, de a súlyos tragédiákkal járó nemzetiségi konfliktusok, amelyekre bőven találunk példát Európa más régióiban, elkerülték országunkat. A közös hazában, egymást megbecsülve élés egyik legfontosabb támpontja, hogy ismerjük egymást, ismerjük és becsljük meg önmagunk és a másik nemzetiséghez tartozók érzéseit, értékeit, kultúráját, érdekeit és problémáit. Az államnak ebben megha-

tározó szerepet kell vállalnia. A szerepvállalás előfeltétele az ország lakói nemzetiségi összetételének ismerete, a nemzeti, etnikai kisebbségek lélekszámának regisztrációja, főbb demográfiai jellemzőinek feltárása.” (Czibulka, 1997.)

A magyarországi horvátság lélekszámát tekintve napjainkban a harmadik helyen áll a Magyarországon élő 13 nemzetiség valamint nemzeti, etnikai kisebbség sorában. Ez a becsült létszám 80 és 90 ezer közé tehető, és jelentősen eltér a regisztrált adatoktól, aminek számtalan oka lehet. (Czibulka, 1997) Közülük a legszámottevőbb, hogy sok nemzetiséghez tartozó egyszerűen eltitkolta nemzetiségi hovatartozását, amihez nagyban hozzájárult az elmúlt megközelítőleg 100 évben erőltetett „délszláv”, „déli szláv”, „jugoszláv” stb. terminusok használata. A nemzeti kisebbség fogalmát fejtegetve Nicola Girasoli kihangsúlyozza: „A nemzeti kisebbség egy állam polgárainak olyan csoportja, amely az állam lakossága többi részéhez képest számszerű kisebbségben van, nincs domináns helyzetben, s amelynek tagjai történelmi események folytán elszakadtak szülőhazájuktól, de megőrizték annak az országnak vallási, nyelvi és kulturális jellemzőit, s közös akarattal törekednek a fennmaradásra és arra, hogy a többséggel egyenlő elbánásban részesüljenek, mind ténylegesen, mind a törvények szerint, s tiszteletben tartják az adott állam szuverenitását.” (Girasoli, 1995)

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogairól az 1993. évi LXXVII. törvény: „...nemzeti és etnikai kisebbség minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely a lakosság körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan etnikai vagy nemzeti összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”

A magyarországi horvátság egyik legjelentősebb szellemi és kulturális központja Pécs városa. A ma Pécsen élő horvátok ősei a horvátok betelepülésének harmadik fázisában, 1686 és 1690 között érkeztek Baranya megye területére, így Pécsre is. „Bejövetelüket Baranyában a török kiűzése után a földesurak is szorgalmazták, hogy a visszafoglalt földjeiken megfelelő munkaerőt kapjanak.” (Sárosác, 1990)

Bosznia keleti és középső részéről a török elől menekülő és a legnehezebb történelmi pillanatokban Magyarországra települő horvát katolikusokat az új területeken szépen fogadták az itt élők, és ők ezt a valláshoz, egyházhoz, országhoz és polgártársaikhoz való hűséggel hálálták meg, jelentős eredményeket elérve vallási, gazdasági és kulturális területeken.

(Sršan, 1993.) Ez a betelepítés illetve betelepítés, a lakosság új összetétele a mai napig nagy hatással van a város és környéke életére.

Miután a török a nagyharsányi csata után végérvényesen elhagyta Baranya területét, a pécsi kerület első kamarai megbízottja Christian Vincens volt, aki legelső teendőjének a lakosság és a birtokviszonyok megismerését tekintette. Az első összeírások sikertelenül zárultak, mivel sokan elmenekültek az összeírók elől, valamint csak növelte a sikertelenséget, hogy Vincens sem magyarul, sem horvátul nem beszélt, így sok adat helytelenül került feljegyzésre.

„A megyei közigazgatás helyreállításában az első lépést Draskovich János (Iván) gróf főispáni kinevezése jelentette 1688. december 31-én.” (Ódor, 1996) 1692-ben bekövetkezett halála után a főispáni cím továbbra is horvát főúr kezében maradt, ugyanis azt fia, Draskovich Péter kapta meg.

Pécs város lakosainak összetételére a legtöbb adatot egy, a Császári Királyi Bizottság rendelete alapján 1698. december 28-án készült adóösszeírás szolgáltatja, amely 637 pécsi családfő adatait tartalmazza, s amelynek latin nyelvű eredetije ma a Bécsi Levéltárban található. Baranya vármegye allevéltárosa (1890-es évektől 1904-ig) Földvári (Feiler) Mihály, tanár, újságíró a századforduló táján készítette el ennek a latin nyelvű összeírásnak a magyar nyelvű fordítását, amely ma a Baranya Megyei Levéltárban található meg *Pécs város népösszeírása 1698. IV. 1003. d. sz.* alatt. Az összeírásban szereplő 637 családfő adatai az első olyan feljegyzések, amelyek az összeírtak nemzetiségére engednek következtetni, így alapjául és kiindulópontjául szolgálhatnak a pécsi nemzetiségkutatásnak.

Ebből az összeírásból fény derül a népesség megoszlására, valamint a horvátság jelenlétére és gazdasági szerepére. Mi sem bizonyítja jobban a horvátok jelentését annál a ténynél, hogy 1692-ben a katolikus vallás kizárólagosságáról tett „fogadalmat Pécs városának mindhárom ajkú népe, magyar, német és rác, elfogatta.” (Váradi, 1896) Amennyiben elfogadjuk Sršan meghatározását, mely szerint az itt rácként említett nép alatt a betelepült horvátokat értjük, ez a megállapítás utal arra is, hogy a „rácok” katolikusok voltak. Sršan szerint: „Katolikusok, akik Magyarországra különböző nevek alatt – szlávok, illírek, bosnyákok, sokácok, bunyevácok, szlavónok sőt még rácok is – telepedtek le, nemzetiségüket tekintve horvátok voltak, amit a legszembetűnőbbben vallási hovatartozásuk mutat, a szerbekkel ellentétben, akik zömében pravoszlávok.” (Sršan, 1999)

Egy másik megközelítés szerint: „A XVI. században elkezdődött a balkáni szláv népesség, elsősorban a görögkeleti szerbek, valamint a mu-

zulmán és katolikus bosnyákok (egykorú közös nevükön: rácok) beáramlása.” (Varga J., 1998)

Egy 1780 és 1790 között a tanácsai tisztségviselők ismereteiről készített felmérés szerint 26 tisztvisele közül 8 beszél horvátul, míg további 6 „az itt dívó négy nyelvet beszél”, vagyis köztük a horvát nyelvet is. Néhány tisztvisele ugyan ebben a felmérésben nem jelölte meg nyelvtudását, viszont néhányuk családneve szintén horvát nyelvismertetet/nyelvtudást feltételez: Mestrovics György, Ranics András, Kovacsics József. (Móro, 1996)

Joggal vetődik fel a kérdés, miből állapítható meg a lakosság nemzetiségi hovatartozása az összeírások adatainak ismeretében? Miután az adatgyűjtő a nemzetiséget nem minden esetben tünteti fel külön, így egyedüli módszer annak megállapítására a családnevek elemzése lehet. A vizsgált időszakban ugyanis a különböző nemzetiségek egymással való keveredése szinte kizárt volt, inkább aszembenállás jellemezte ezt az időszakot, így ez a módszer feltételezhetően megbízható eredményt hoz. (Taba, 1941)

Az 1698-as adóösszeírás 637 családfő adatait közli, mely szerint az 1–81. sorszám alatt szerepelnek a város német nemzetiségű lakosainak nevei, 82–371. magyarok és horvátok Kapitanich János káplársága alatt, 372–392. Kapitanich káplársága alatt, 393–510. az Alsó-városban és a szigeti városi kapun kívül Csolangia Mihály káplársága alatti lakosok, 511–570. Marchich káplársága alatt, 571–580. Marchich káplársága alatt – a Ciprus-szigetiek, 581–637. Marchich káplársága alatt élők nevei szerepelnek. Az összeírásba csak az adóképes, felnőtt férfi lakosság került be, amennyiben elhunyt a családfő, úgy az özvegy neve kerülhetett be az összeírásba. A feljegyzett adatokból részletes képet kaphatunk a családok gazdálkodásáról: állatállományáról, földterületéről, adózásáról, viszont a vallás, származás, nemzetiség tekintetében mai szemmel nézve hiányos az összeírás. Utóbbi adatokat csak 166 esetben jegyezték fel, mely szerint: német: 81 + 4 fő, magyar: 51 fő, horvát: 29 fő, szerb: 1 fő. A hiányzó adatokra a vallás, a származás valamint a név utalhat a nemzetiségi hovatartozás megállapításában. Legkönnyebben a szerb nemzetiségű lakosokat azonosíthatjuk be, hiszen esetükben szinte kivétel nélkül ott szerepel nevük mellett vallási kötődésük, ami a szerb hangzású névvel együtt elegendő bizonyíték nemzetiségi hovatartozásuk igazolására.

A neve alapján horvát nemzetiségűnek ítélt lakosság név szerinti helyigényes felsorolása helyett a következő összegző táblázat bemutatja az 1698-as összesírási adatait tükröző pécsi demográfiai állapotokat.

A beköltözés ideje	A lakosság eredete					Összesen
	Bosznia	Horvát-Szlavóno.	Magyaro.	Egyéb	Ismeretlen	
ismeretlen	3	8	2	-	7	20
török alatt	6	10	2	-	27	46
itt. szül.	-	2	-	-	22	24
ifjú k. óta	1	1	1	-	-	3
1668.	-	-	1	-	-	1
1675.	1	-	-	-	-	1
1678.	-	-	-	-	2	2
1683.	1	2	1	-	1	5
1684.	-	-	-	-	4	4
1685.	3	11	10	-	13	37
1686.	-	2	-	-	-	2
1687.	-	2	-	-	-	2
1688.	2	1	1	1	3	8
1689.	3	-	-	-	2	5
1690.	18	6	3	-	16	43
1691.	6	5	-	-	10	21
1692.	7	2	-	-	5	14
1693.	4	7	-	1	7	19
1694.	7	7	-	2	7	23
1695.	5	3	-	-	1	9
1696.	7	1	-	1	4	13
1697.	-	2	-	-	1	3
1698.	-	-	1	-	-	1
összesen:	74	72	22	5	135	308

A táblázatból is kiderül, hogy 43,83%-ban nem ismert a lakosok származási helye, ahogy az is, hogy e lakosok jelentős része a török időkben jött Pécsre, illetve már itt született. A beköltözés idejét tekintve megállapítható, hogy a horvátság betelepülése két nagyobb hullámra osztható: a város felszabadítása előtti (1685) időszakra és az 1690-es évek első felére, amikor a még háború dúlta Boszniából és Szerémségből tömegesen érkeztek a bevándorlók.

Az 1698-as adóösszeírás részletes képet nyújt a pécsi horvát lakosság gazdasági helyzetéről is. Letelepülésük egyik jelentős ismérve volt a ház és a földtulajdon birtoklása, melyre vonatkozó kérdések az összeírásban is szerepeltek. A 308 horvát családfő gazdasági helyzetéről készített összegezést a 329 más nemzetiségű (magyar, német, szerb, görög) lakos gazdasági helyzetével összehasonlítva megállapítható, hogy a horvátok kevés föld-

tulajdonnal rendelkeztek, míg állatállományuk arányos volt a többi nemzetiség állományával, fő tevékenységi területük pedig a szőlőtermesztés és művelés volt.

A horvát lakosság állatállományának összehasonlítása az összlakosság állatállományával

	horvátok (308 fő)	összlakosság (637 fő)
ló	94	207
ökör	203	823
tehén	240	490
borjú	213	367
juh	162	354
sertés	79	159
szamár	70	108
méh kaptár	69	282

A horvát és az összlakosság földtulajdonának összehasonlítása

	horvátok (308 fő)	összlakosság (637 fő)
szőlő	831 kapás	1577 kapás
szántó	262,75 hold	610 hold
rét	199,5 kaszás	430 kaszás

A befizetett adók mennyiségéből az is kiderül, hogy a betelepült horvátok nagy hányada ebben az időszakban iparosként, kereskedőként, kézművesként élte életét, amiről a horvát nyelvű céhlevélátírások tanúskodnak. (Somogyi:1966)

Végül azt is meg kell említenünk, hogy az 1698-as összeírás adatairól a lakosok nemzetiségi hovatartozása alapján különböző összegzések készültek. Míg Taba István szerint 171 magyar, 349 szláv és 79 német családfő élt Pécsen ebben a korban, Sárosác György a szlávokat külön csoportosítja, így 325 horvát, 139 magyar, 92 német, 53 vlah és 28 szerb családfőről számol be. Bármelyik felosztást is vesszük alapul, a lakosság gazdálkodásáról, adófizetéséről tanúskodó adatok híven tükrözik, hogy a horvátság és a többi nemzetiséghez tartozó lakosság egyaránt aktívan hozzájárult új hazájának építéséhez. Mint ahogy ahhoz sem fér semmi kétség, hogy a török idők utáni város ekkor nyerte el nemzetiségi arculatát, amelyet a mai napig büszkén őriz.

Szakirodalom

1. Baranya megye évszázadai (1000–1918), A magyar honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből, 3.), szerk. Ódor Imre, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1996.
2. Baranya múltja és jelene I. II., szerk. Várad Ferenc, Pécs, 1896, 1897.
3. Czibulka Zoltán: Nemzetiségeink és a statisztika, Kisebbségkutatás 1997. 1. sz.
4. Girasoli, Nicola: A nemzeti kisebbségek fogalmáról, Akadémia Kiadó, Bp. 1995.
5. Móró Mária Anna–Ódor Imre: A felszabadult város 1686–1867., Pécs ezer éve (Szemelvények és források a város történetéből), Pécs, 1996.
6. Sárosác György: A Pécs környéki bosnyákok története, gazdasági és társadalmi életük, Dodola, Baranya Megyei Tanács Nemzetiségi Bizottsága, Pécs, 1990.
7. Somogyi Árpád: Pécsi szláv ötvösök a XVII–XIX. században és céhlevelük, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965, Pécs, 1966.
8. Sršan, Stjepan: Baranja, Matica hrvatska, Osijek, 1993.
9. Sršan, Stjepan: Doseljenja Hrvata u Podunavlje pod vodstvom franjevac a do sredine 18. stoljeća, Glasnik, Arhiva Slavonije i Baranje 5., Osijek, 1999.
10. Taba István: Baranya megye népessége a XVII. sz. végén, Baranya Vármegye Közönsége, Pécs, 1941.
11. Varga J. János: A 17. század demográfiai viszonyai, A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs 1998.

KRITIKA

Gazdag Vilmos

Főhajtás Udvari István emléke előtt

A Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia sorozat 2010-ben megjelent 26. kötetét a sorozatot és a főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékét alapító Udvari István születésének 60. és halálának 5. évfordulója tiszteletére *Udvari István élete és munkássága — Istvan Udvari: Biobibliografičeskij ukazatel'* címmel adták ki.

A kötet magyar és orosz nyelvű előszavában Zoltán András, a sorozat jelenlegi szerkesztője méltatja Udvari István rövidre szabott, de rendkívül gazdag és változatos életművét. Ezt követően Abonyi Andrea Tímea és Zoltán András közösen (szintén magyar és orosz nyelven) ismertetik a magyar és a nemzetközi szlavisztikai élet méltán elismert kutatójának életútját és szakmai tevékenységét.

Udvari István életműve különleges helyet foglal el a magyarországi szlavisztikában. Ahogyan azt az *Udvari István élete és munkássága* c. kötet szerkesztői előszavában Zoltán András is megjegyzi „Udvari István is elsősorban a magyar érdekű szlavisztikát művelte, különös figyelmet fordított azoknak a szláv népeknek a történetére, amelyek a magyarsággal szoros nyelvi és kulturális kölcsönhatásban fejlődtek”. Kezdetben (az 1980-as években) a bács-szerémi ruszinok magyar jövevényszavainak vizsgálatával foglalkozott. Ebből nőttek ki további kutatási témái, melyek mindig organikusán egymásra épültek. A 90-es évek elejétől kezdett el a kárpátaljai népnyelven írott művekkel foglalkozni, elsőként irányítva a nyelvészek figyelmét az általa leggyakrabban ruszinnak nevezett, s az ukrán tudományos világ számára értéktelen népnyelvű irodalmi művek és szótárak hungarizmusainak irodalmi és nyelvészeti értékére.¹ Több éven át foglalkozott a Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák, ruszin és délszláv vonatkozásaival, valamint az ukrán nép történelmével, irodalmával és demográfiájával. Szakmai kapcsolatot épített ki a környező országok ukrainisztikai és ruszinisztikai műhelyeivel. Kutatási eredményeinek elismerésül számos kitüntetésben részesült.

¹ Vö. Baran Yelyzaveta (Bárányné Komári Erzsébet) *Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás: hungarizmusok a magyar–ukrán (ruszin) nyelvhatáron (irodalmi művek alapján)*. Doktori (PhD) disszertáció. Kézirat. Budapest 2009. 44.